

SAMISK IDÉHISTORIA OMKRING ÅR 1700: FRAGMENT AV EN OSKRIVEN UNDERSÖKNING

Håkan Rydving

Sammanfattning

De flesta av de tidigaste källorna till samiskt tänkande är sekundära. Informationen finns framför allt i rättegångsprotokoll och i texter av missionärer. Trots de källkritiska problemen ger dessa källor intressanta exempel på två nivåer, både om hur olika noaidit, rituella specialister och kulturella vägvisare, formulerade sina idéer om människan, världen och de koloniala förhållandena, och från några områden dessutom exempel på tänkande hos andra samer, både kvinnor och män. Artikeln ger en kort översikt över källmaterialet och tar därefter upp två exempel, (1) det vi kan veta om samiskt tänkande om människan, naturen och världen i de lule- och umesamiska områdena på 1670-talet tack vare texterna till en av de få dåtida samer som skrev ned samiska idéer om sådana teman, Ánndarisa Nijlas (Nicolaus Lundius), och (2) de fragment av en "filosofi nedifrån" som samlades in i Njaarke (Namdalen) i det sydsamiska området under 1720-talet.

Nyckelord

"filosofi nedifrån", fragmentariska källor, Nicolaus Lundius, Njaarke (Namdalen), tidigt samiskt tänkande om världen och människan

Abstract

Most of the earliest sources to Sami thinking are secondary. The information is above all found in reports from court proceedings and in texts by missionaries. Despite the problems related to source criticism, these sources give interesting examples on two levels, both about how different noaidit, ritual specialists and cultural guides, formulated their ideas about the human being, the world, and the colonial situation, and, from some areas, in addition examples of thinking of other Sami, both men and women. The article gives a short overview of the source material and then takes up two examples, (1) what we can know about Sami thinking about the human being, nature, and the world in the Lule and Ume Sami areas during the 1670s thanks to the texts by one of the few Sami of that time who wrote down Sami ideas about such themes, Ánndarisa Nijlas (Nicolaus Lundius), and (2) the fragments of a 'Philosophy from Below' that were collected in Njaarke (Namdalen) in the South Sami area during the 1720s.

Keywords

'philosophy from below', fragmentary sources, Nicolaus Lundius, Njaarke (Namdalen), early Sami ideas about the world and the human being.

Inledning

Den här artikeln innehåller ingen idéhistorisk eller filosofisk analys.¹ I stället är syftet att presentera ett material som jag tror att en idé- eller filosofihistoriker med intresse för urfolkstänkande, och gärna med kunskaper i samiska, skulle tycka att det vore spännande att ta tag i. Materialet det rör sig om är några av de texter jag som religionshistoriker använt som källor till inhemska (traditionell) samisk religion och som också är idé- och filosofihistoriskt intressanta eftersom de rör ”livets stora frågor” och ”människan och hennes plats i världen” (jfr introduktionssidan för bachelorstudiet i filosofi vid UiT: <https://uit.no/utdanning/program/288269&filosofi - bachelor>).

Materialet det gäller är disparat och enbart bevarat i fragment, men, eftersom det inte är ovanligt när det gäller äldre tiders tänkande, borde det vara möjligt att använda materialet som bas för både en rekonstruktion och en analys.

Några av de mest studerade äldre urfolksfilosofierna är de i Mexiko. De erbjuder liknade källkritiska problem som tidigt samiskt tänkande om ”livets stora frågor” eftersom de flesta av de mexikanska källorna också är fragmentariska och författade av missionärer som var kritiska till det som de skrev ned efter sina informanter. Men trots detta är det, som Miguel León-Portilla visat, möjligt att använda källorna för att rekonstruera äldre tiders tänkande, särskilt om de analyseras med hjälp av inhemska kategorier (se t.ex. León-Portilla [1956] 2017; jfr Wilkinson 2023).

Det är inte bara äldre urfolksfilosofier som man lyckats rekonstruera med hjälp av bevarade fragment i texter av kritiker. De filosofiska traditioner jag själv känner till bäst, och som jag studerat som religionshistoriker, är de som formulerades av judiska och muslimska tänkare under Europas medeltid. I det materialet finns det flera liknande exempel. Idéerna till många av de tänkarna är endast kända genom fragment i texter av andra; i många fall var dessa andra dessutom deras främsta kritiker. Det gäller till exempel den förste judiske filosofen som är känd med namn, Aristóbulos från Alexandria (100-t. f.v.t.), men särskilt kvinnliga filosofer, som de muslimska Rābi‘ah al-‘Adiwiyyah (ca 717–801) och Fāṭima från Córdoba (1100-t.), och religionskritiker, som al-Rāwandī (827–911) och Abū Bakr al-Rāzī (864–ca 925) (jfr Rydving 2021, 179, 183–185, 200, 208 och där angiven litteratur).

Samisk idéhistoria i de historiska källorna

Det finns flera olika typer av källor som innehåller information om tidigt samiskt tänkande om livet, människan, naturen och världen. Ett intressant material är rättegångsprotokollen från de lokala tingsrätterna. Förutom att de samer som var åtalade ibland hänvisade till sin samiska kulturella kompetens, förklarade också de samiska nämndemännen samiskt tänkande i olika frågor för domaren. Både de åtalades och nämndemännens förklaringar finns antecknade i protokollen. Karin Granqvist diskuterar flera intressanta exempel i sin bok om domstolen i Torne lappmark på 1600-talet (Granqvist 2004),² men såvitt jag vet är hon hittills den enda forskare som med hjälp av den typen av material har undersökt hur samers kulturella kompetens användes under rättsförhandlingar.

---

¹ Jag vill tacka Fredrik Nilsen för inbjudan till den väl organiserade och intressanta konferensen, de två externa granskarna för värdefulla kommentarer, och Lovisa Andén för språkgranskning.

² Domstolen i Torne lappmark hade på 1600-talet inte enbart ansvar för den nordligaste delen av nuvarande Sverige utan också över inre Finnmark.

I korrespondensen mellan de samiska prästerna och andra myndighetspersoner finns också exempel på information om samiska tankesätt, men det materialet är hittills väldigt lite undersökt. Det finns också några få texter av dåtida samiska studenter som innehåller information. Det gör också texter av andra samer, till exempel av de som skrev ”till kungs” för att klaga på hur samer behandlades av lokala ämbetsmän eller tog initiativ i andra ärenden av vikt för den samiska befolkningen. Enbart några sådana brev är bevarade, men innehållet i andra känner vi till på grund av kommentarer och kritik. Ett känt sådant exempel är det brev som umesamen Olof Sjulsson lämnade in till Kungl. Maj:t 1688 och där både bad om att användningen av ritualtrummorna skulle legaliseras och klagade på kyrkogångs- och skolplikterna (Lindmark 2010). Ett viktigt material är också texterna till den same som hade det högsta ämbetet under 1600-talet, Johan Graan (ca 1610–1679). Efter att ha tagit den tidens motsvarighet till en juridisk doktorsexamen i Leiden, arbetade han först några år vid Svea Hovrätt innan han 1653 utnämndes till landshövding över Västerbottens län och året därefter också över Österbottens/Pohjanmaa län i nuvarande Finland. Vi vet att Graans rättsfilosofiska studier gjorde honom så kritisk till de samtida trolldomsprocesserna att han lyckades att helt stoppa dem i de två länen under sin tid som landshövding, men hur hans juridiska tänkande invercade på hans andra ansvarområden är inte undersökt.³

I tillägg till de texter som är skrivna av samer eller direkt refererar till samiska uppfattningar i olika frågor, finns det texter av icke-samiska präster, lärare och andra myndighetspersoner som arbetade i områden med samisk befolkning. De försökte att förstå samiska tankesätt för att kunna bekämpa dem mer effektivt, men trots att de flesta av deras texter är fördomsfulla är många också informativa. Men de måste naturligtvis, som alla källor, läsas kritiskt.

Det finns alltså ett disparat, men ganska omfattande material, som man skulle kunna använda för att studera samisk idéhistoria omkring år 1700. Inte minst viktigt är att det är möjligt att kombinera information från flera typer av källor. När man undersöker de källorna visar det sig att det i dem både finns sådant som är gemensamt för hela eller stora delar av Sápmi, det samiska bosättningsområdet, annat som är typiskt för något eller några områden, och mycket som går tillbaka på individuella tänkare.

Sammanfattningar av samiska uppfattningar om världen och om människans och andra djurs roller i den, blev visualiserade i de samiska trummornas bildvärld. Liksom det skriftliga källmaterialet exemplifierar de både regionala konventioner och individuella särdrag (jfr fig. 1 a–c). Det finns tyvärr mycket få samtida samiska förklaringar (av ägarna) eller tolkningar (av andra samer) av figurerna på trummorna. Det vi vet om ett par sydsamiska trummor visar att de bland annat illustrerar kosmologi (himlakroppar och väderleksförhållanden), jakt- och renlycka, ondska, liv och död, men det finns ibland också figurer för kyrka och helgdagar, och på en del trummor är dessutom de icke-samiska nybyggarnas värld representerad.

---

³ Märkligt nog finns det ingen modern analys av Johan Graans insatser och tänkande. Den enda större undersökningen är från slutet av 1930-talet (Nordlander 1938).

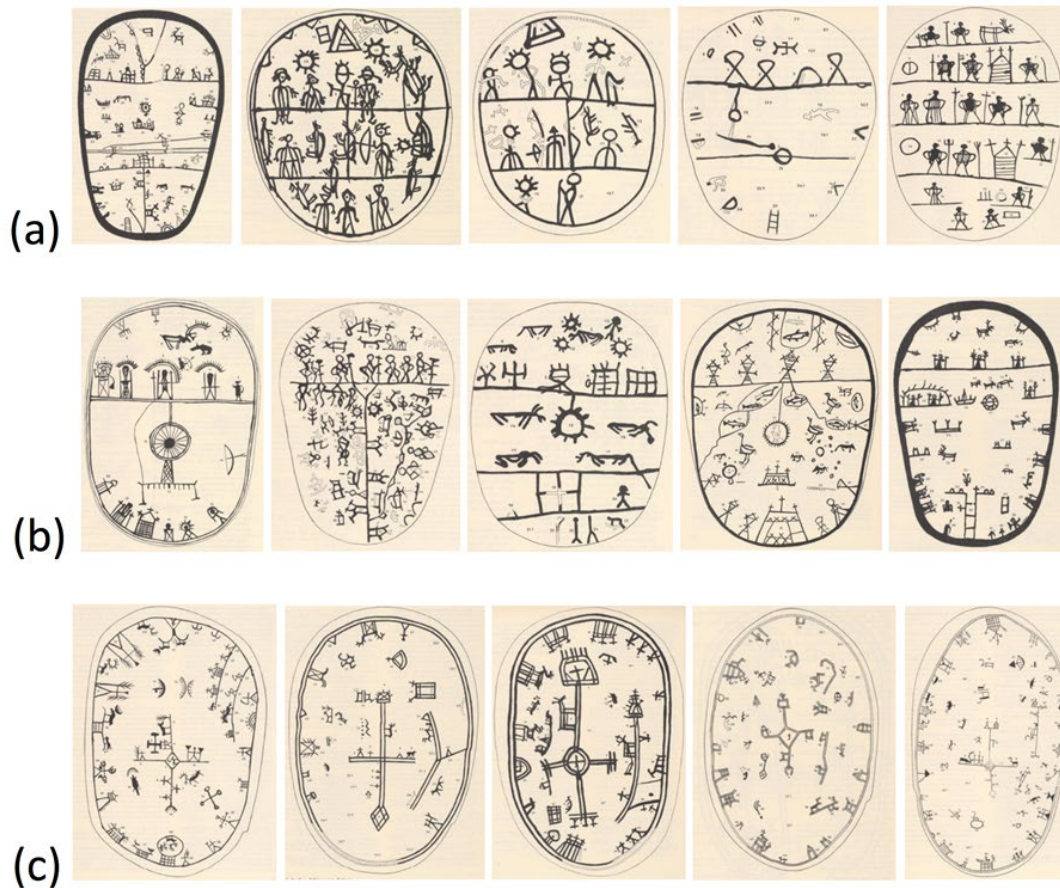

Fig. 1 a–c. Samiska ritualtrummor från tre regioner. En jämförelse av figurfälten visar att det fanns vissa regionala konventioner för hur figurerna skulle fördelas på trumskinnnet och samtidigt att den individuella ägaren satte sin personliga prägel på sin trumma. (a) Avritning av figurerna på fem av de bevarade nordsamiska trummorna. Bildkälla: Manker 1950, 421, 424, 427, 429, 431. (b) Avritning av figurerna på fem av de bevarade arjeplogs- (= pite-) och lulesamiska trummorna. Bildkälla: Manker 1950, 391, 395, 405, 410, 414. (c) Avritning av figurerna på fem av de bevarade syd- och umesamiska trummorna. Bildkälla: Manker 1950, 219, 226, 238, 240, 243.

Texter som tillhör flera av källkategorierna ger exempel på hur *noaidit*, som var rituella specialister och ibland kulturella vägvisare,⁴ och *diehttit*, 'de kunniga', tänkte om "livets stora frågor". Ingen av dem publicerade något eftersom deras tänkande förmedlades muntligt, så den information vi har är baserad på sekundära källor som bara innehåller fragment av deras idévärldar. Urvalet är dessutom bestämt av frågorna till den som förhörde dem, inte av deras egna prioriteringar. För att ta tre exempel från samma område (norr och söder om Saltfjorden) och tidsperiod (hösten 1722), så berättade en nåjd i Bådåddjo (Bodø) bland annat om ont och gott, om vädret och om hur han uppfattade några stjärnor, en i Bájddár (Beiarn) om måne, stjärnor och åska, och om resor till de avlidnas värld, och en i Árrjelij-Bájddár (Gildeskål) om flyttfåglar och mygg och om det kvinnliga väsen som hade ansvar för dem, och i tillägg om ett par stjärnor som han använde när han hjälpte gravida kvinnor som ville veta könet på det barn de väntade (Skanke [1728–31] 1943b, 232–236). Även om enbart några disparata fragment finns kvar av de här tre nåjdernas idésystem, ger materialet intressanta inblickar i deras världs- och naturuppfattning och inte minst i människosyn och etik.

⁴ Det var Louise Bäckman (2005, 32) som först använde det uttrycket om nåjden.

Allt material till kunskap om samiskt tänkande omkring år 1700 är inte lika fragmenterat som i de här tre exemplen. Några källor ger mer omfattande information. Två av dem ska jag presentera lite närmare, ett par manuskript från mitten av 1670-talet av en lulesamisk student, och en sammanfattning av det material som samlades in genom förhör med samer i Njaarke (Namdalen) i det sydsamiska under 1720-talet.

Exempel 1: Anteckningar från omkring 1675 av studenten Ánndarisa Nijlas

Som andra studenter hade Nils Lund (1656–1726) latiniserat sitt namn när han började på universitetet och han är därför känd som Nicolaus Lundius. Hans samiska namn var antagligen Ánndarisa Nijlas, med pappans namn i genitiv och så sitt eget namn. Han växte upp i det lulesamiska området som son till en av de första samiska prästerna, men gick i skola i Likssjuo (Lycksele) i det umesamiska området och lärde därför också känna den delen av Sápmi. Efter att ha skrivits in vid Uppsala universitet sommaren 1674 blev han snart assistent åt en av de ledande professorerna, Johannes Schefferus. Året innan hade Schefferus gett ut den första monografen om samisk kultur, *Lapponia* (Schefferus 1673),⁵ men han var missnöjd med resultatet. Dels var det många tryckfel i boken och dels hade han efter att boken publicerats fått tillgång till fler källor och han ville inkludera information från dem i en andra latinsk upplaga. Nijlas fick i uppdrag att gå igenom hela boken, kommentera den och rätta fel. Att boken var på latin var inget problem för den nyinskrivne studenten eftersom kurser i latin hade ingått i den utbildning han fått i Likssjuo. Nijlas skrev både ett manuskript där han sammanfattade sina kommentarer och ett annat med noter till specifika ställen i boken. I det sammanfattande manuskriptet, som inte publicerades förrän 1904, jämförde han förhållanden i de lulesamiska och umesamiska områdena. Noterna med rättelser och kommentarer blev däremot tryckta redan under 1670-talet, men inte i någon andra latinsk upplaga utan i den franska översättning som kom ut 1678, *Histoire de la Laponie*. Den innehåller inte mindre än 50 sidor med kommentar av Schefferus och Ánndarisa Nijlas ([Schefferus & Lundius] 1678). Alla kommentar och rättelser av Nijlas är angivna med hans latinska efternamn, ”Lundius” eller med ”Nic. Lundius” (fig. 2) (jfr Klein 2023, 175–186). Det hedrar Schefferus att han inte tog äran själv för det som hans samiske assistent bidragit med. Det visar också hur högt han skattade Lundius kunskaper.

---

⁵ Det finns numera en utmärkt introduktion som bland annat presenterar bokens tillkomst och reception, Klein 2023.

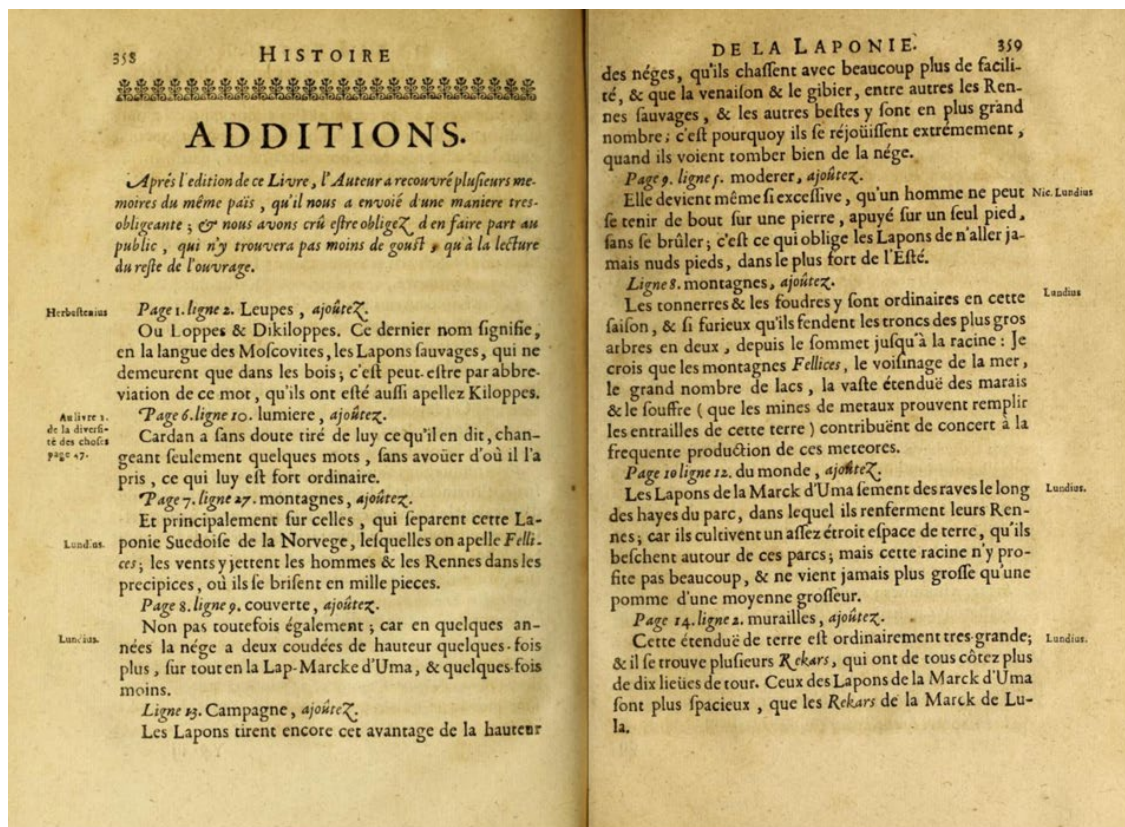

Fig. 2. De två första sidorna med kommentarer och anmärkningar av Johannes Schefferus och Nicolaus Lundius (Änndarisa Nijlas) i den franska översättningen av Lapponia, Histoire de la Laponie (1678). Med markeringar ("Lundius", "Nic. Lundius") vid de avsnitt som formulerats av Änndarisa Nijlas. Bildkälla: [Schefferus & Lundius] 1678, 358 f.

Mycket av det som Änndarisa Nijlas skriver gäller handlingar av olika slag, men han betonar också hur viktigt det ansågs vara att känna till och följa traditionerna från tidigare generationer. Det han skriver om samiskt tänkande handlar bland annat om hur man uppfattade världen, naturen och människan, om etik och estetik. De flesta av anteckningarna är kortfattade och de utgör därför endast fragment av hur samer tänkte om "människan och hennes plats i världen" i de två samiska områden han levte i under sin barn- och ungdom. Manuskriptet förefaller ostrukturerat när Nijlas associativt hoppar från tema till tema, men framför allt visar det vilken kompetens han hade om samiskt liv och tänkande i de två områdena. Med tanke på att han var prästbarn är det särskilt överraskande att han är så välinformerad om traditioner som kyrkan fördömde.

Ett längre avsnitt handlar till exempel om en grupp väsen han på svenska kallar "spådomsandar", samtidigt som han också informerar om att de kallades *suoje* på samiska. De fungerade som hjälpare för vissa personer som andeväsandena själva ska ha valt ut genom att uppenbara sig i drömmar. Intressant nog skriver Nijlas inget om vad en man med sådana hjälpare kallades, men däremot att en kvinnlig motsvarighet kallades *guobas* (Lundius [ca 1675] 1905, 5–8, 14). Exemplet ger bland annat en inblick i traditionell samisk ontologi; olika typer av osynliga väsen uppfattades existera och spelade därför en stor roll i det dagliga livet.

När det gäller idéer om världen berättar han bland annat att man tänkte sig att världen alltid existerat och att den alltid skulle vara som den varit. Det är en uppfattning som också finns i källor som beskriver andra samiska områden. En annan idé om världen som finns belagd i flera

områden är den att världen uppfattades som en platta med vår värld på ovansidan av jordplattan medan avlidna släktingar, men också flera typer av andra väsen, ansågs leva på undersidan av plattan. Men det är endast Ánndarisa Nijlas som berättar att man tänkte sig att de som lever under vår värld går med ”sine fötter emot våra fötter” (Lundius [ca 1675] 1905, 6, 24). Han beskriver också bland annat hur man tänkte om sol- och månförmörkelser och om olika djur och om naturen. I avsnitten om människouppfattning nämner han teman som rädslor och mod, rikedom och fattigdom. Han skriver om personnamnens viktiga betydelse och om traditionen med namnbyten. Samisk estetik exemplifierar han med idéer om utseenden, kläder och kvinnors olika sätt att sätta upp håret (Lundius [ca 1675] 1905, 12 f., 15, 18 f., 24, 31, 33). Nijlas kritiserar tidigare författares fördomar och rättar deras misstag om samer i de lule- och umesamiska områdena, samtidigt som han fördjupar vår förståelse av de områdenas särdrag.

Som teologie studerande hade han naturligtvis läst filosofi. Bland uppsalateologerna vid den här tiden betydde det framför allt aristotelisk filosofi, med skarp kritik av de nya idéer som bland annat formulerats av Descartes (Gyllenkrok & Jeffner 1976, 119). Det är inte omöjligt att Nijlas också hade vissa kunskaper om pytagoreisk filosofi eftersom Schefferus hade gett ut ett viktigt arbete om den filosofiska traditionen några år tidigare (Brunnsåker 1976, 21). Hur Nijlas reflekterade över de samiska människo- och världsuppfattningar han själv var en så kompetent kännare av i relation till de filosofiska traditioner han studerade i Uppsala vet vi tyvärr inget om.

Exempel 2: Fragment av en sydsamisk ”filosofi nedifrån”

Det mest omfattande källmaterialet med information om samiska idétraditioner från årtiondena omkring år 1700 är det som lektorn vid katedralskolan i Trondheim, Thomas von Westen, samlade in i Njaarke (Namdalen) i det sydsamiska området våren 1723 och de följande åren. Redan den information han skrev ned efter informanter i Snåase (Snåsa) våren 1723 var på 415 sidor. Materialet omfattade till slut 27 volymer med manuskript i folioformat (motsvarar ungefär A3). Till skillnad från många av de tidigare källorna baseras materialet från Njaarke inte enbart på information från rituella specialister som *nåejtieh* (= *noaiddit*), utan framför allt på förhör med andra samer, både kvinnor och män.

Redan tidigt under insamlingsarbetet skrev någon (troligtvis von Westen själv) en kort sammanfattning på ca 15 sidor om det som intresserade missionärerna mest, den samiska gudavärlden.⁶ Efter von Westens död skrev Hans Skanke, hans efterträdare i Trondheim, en sammanfattning (på 81 sidor) av hela materialet innan det någon gång på 1730-talet sändes till Missionskollegiet i Köpenhamn. Där blev det troligen offer för den stora stadsbranden 1795. Det enda som är bevarat är de två korta texterna (med avskrifter) i tillägg till notiser i några bevarade brev. Den viktigaste källan till kunskap om sydsamiskt tänkande om ”människan och hennes plats i världen” under början av 1700-talet har därför blivit Hans Skankes korta sammanfattning av von Westens 27 volymer med uppteckningar.

Eftersom materialet, som jag nämnt, inte enbart baseras på intervjuer med *nåejtieh*, men också med icke-specialister, innehåller det delar av det man kanske skulle kunna kalla en ”filosofi nedifrån”. Sådana är ofta fragmentariska och nästan alltid muntliga. De är formulerade av individer som genom dem verbaliserar sina uppfattningar om världen, naturen och

---

⁶ Manuskriptet blev sedan avskrivet med en del tillägg av tre andra präster. Förhållandet mellan de fyra versionerna, som tidigare forskning behandlade som om de var oberoende av varandra, analyseras i Rydving 1995, 46–50.

människan, om etik och estetik. De är allt annat än ointressanta och materialet från Njaarke ger, trots att originalkällorna gått förlorade, intressanta exempel på den typen av tänkande. Några exempel:

Sydsamiska *næjtieh* formulerade bland annat idén att människan består av en kropp som har liv så länge som hon andas. De tog alltså avstånd från den kristna antropologins tredelning i kropp, själ och ande. En annan viktig del av ideologin var den betydelse man la i namnen. Namnen uppfattades bestämma en persons identitet och de valdes med stor omsorg efter namn på avlidna släktingar. När någon blev sjuk så tolkades det ibland som en följd av att personen fått ett olämpligt namn. Därför fanns det en särskild rit som användes för att byta namn (Skanke [1728–31] 1943a, 197–199, 214 f.).

Det är flera intressanta tankar om kön i materialet. Den mest ovanliga i ett globalt perspektiv är att det kvinnliga könet uppfattades som det naturliga könet. Alla foster ansågs vara ämnen till flickor och om de blivande föräldrarna inte gjorde något blev barnet de väntade därför en flicka. Om de i stället ville ha en pojke måste de offra till ett kvinnligt väsen, Joeksaahka, som ansågs kunna ändra könet (Anonym [1720-t.] 1767, 414 f.). Ett annat exempel är att när en man och en kvinna skulle bilda familj var det viktigt att båda hade samma status. De måste därför äga lika många *saajve*-väsen⁷ innan de kunde gifta sig. Om den ene hade fler måste han eller hon sälja så många av sina att båda hade lika många var (ett exempel finns i Hammond 1787, 464 f., efter en bilaga till ett av von Westens brev från 1723).

En del områden och platser, liksom en del ting (som ritualtrumman och jaktredskapen) ansågs vara farliga för kvinnor från pubertet till klimakterium, men särskilt under menstruation och graviditet. Därför måste kvinnor undvika de platserna och tingen, men de kunde skydda sig genom att bära något av mässing eller utföra en särskild rit om de till exempel råkat komma för nära en offerplats. Vid offerriterna var det regler både om vem som fick delta och vem som kunde äta av offerköttet. Vid offren till solen, åskan, jaktguden, *saajve*-väsendena och avlidna släktingar deltog endast män, men kvinnor och barn fick äta av det kött man tog hem efteråt. När offret däremot var till Saaraahka, var, förutom den *næjtie* som utförde själva riterna, endast kvinnor närvarande, och inga män fick äta av köttet som blivit över efter riterna (Skanke [1728–31] 1943a, 189, 200–202).

Förutom den enskildes *saajve*-väsen och de avlidna släktingarna fanns det andra väsen ("gudar" och "gudinnor") som alla i ett större eller mindre område förhöll sig till. En del dyrkades endast av kvinnor, andra endast av män, och några få av både kvinnor och män. Den viktigaste av alla dessa väsen var i det sydsamiska området födelsegudinnan Saaraahka som både män och kvinnor dyrkade. De avlidna släktingarna var det viktigt att upprätthålla goda relationer till eftersom de ansågs kunna vara till hjälp, både för att vakta barn och för att delta i renskötseln. Men de kunde också orsaka sjukdom. De avlidnas värld var emellertid ingen ond värld, utan där tänkte man sig att de avlidna levde på samma sätt som de gjort i livet. Von Westens informanter berättade att de avlidna längtade efter sina släktingar och särskilt efter barn och barnbarn. En del allvarliga sjukdomstillstånd ansågs bero på att någon avlidnen längtade efter den sjuke och därigenom drog den sjuke till sig. För att göra personen frisk måste man då offra till den avlidne släktingen (Skanke [1728–31] 1943a, 189 f., 190–194, 211, 214 f.).

De här exemplen visar på några av de teman som tas upp i texterna som baseras på förhören med samer i Njaarke på 1720-talet. De illustrerar hur man tänkte om både "livets stora frågor"

⁷ *Saajve*-väsendenas funktion var att hjälpa ägaren i det dagliga livet. De kunde enligt sydsamiska traditioner svara på ägarens frågor i drömmen och som tack för deras hjälp fick de offer. Både kvinnor och män ägde *saajve*-väsen och de flesta av dem var ärvda, men det var också möjligt att köpa och sälja dem (jfr Rydving 2002, 71–75).

och om ”människan och hennes plats i världen”. Materialet är begränsat, men borde ändå kunna utgöra basen för analyser utifrån olika idéhistoriska perspektiv.

Avslutning

I den här artikeln har jag velat visa att det finns exempel på ”idéhistoriskt intressanta teman” i källmaterialet till samisk religionshistoria från 1600- och 1700-talen. Materialet som samlades in bland samer i samband med missionsarbetet är mycket mer omfattande än de exempel jag tagit upp,⁸ men exemplen illustrerar ganska väl hur dåtida samer förhöll sig till teman som är idéhistoriskt – och kanske också filosofiskt – intressanta. Texterna har studerats utifrån många olika perspektiv, men fortfarande saknas – så vitt jag känner till – idé- och filosofihistoriska röster i debatten. Min förhoppning är, som jag nämnde inledningsvis, att någon idé- eller filosofihistoriker ska finna något av temana intressant. Kanske kunde till exempel några av de perspektiv som Celia T. Bardwell-Jones och Margaret A. McLaren presenterar i sin inledning till specialnumret av *Hypatia* om feministisk urfolksfilosofi utgöra ett teoretiskt ramverk till en diskussion av den del av materialet som handlar om kön (se Bardwell-Jones & McLaren 2020).

Eftersom jag har de samiska 1600- och 1700-talen som specialområde, har det varit naturligt att hämta mina exempel på samiskt tänkande från den tidsperioden. Men den som vill studera samiska idéer om världen, naturen och människan kan naturligtvis i stället ta utgångspunkten i något som nutida samiska tänkare skrivit. Man kan då börja med Nils Oskals banbrytande analys av renskötsel etik med utgångspunkt i begreppen *boazolihkku*, ’renlycka’, och *olmmošlašvuotta*, ’mänsklighet’. Oskal kombinerar en kritisk läsning av filosofer som Rawls, Habermas och Taylor med en samisk begreppsanalys (Oskal 1995). En annan möjlighet är Tore Johnsens teologiska (och teologi-kritiska) undersökning av det han kallar en ”natur-centrerad kristendom”. Han exemplifierar hur en sådan kan formuleras med bas i det samiska och i dialog med andra urfolkstänkare (Johnsen 2022).

Bibliografi

- [Anonym] [1720-t.]. 1767. ”Relation om Lappernes afguder.” I: *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse, [...]*, av Knud Leem, 409–419. Kiøbenhavn: G. G. Salikath.
- Bardwell-Jones, Celia T. & McLaren, Margaret A. 2020. ”Introduction to Indigenizing and decolonizing feminist philosophy.” *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy* 35 (2020), 2–17. <https://doi.org/10.1017/hyp.2019.19>.
- Brunnsåker, Sture. 1976. ”Classical archaeology and Ancient history.” I: *Faculty of Arts at Uppsala University: History, Art and Philosophy*, ed. by Carl Göran Andræ, 19–33. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Bäckman, Louise. 2005. ”The noaidi and his worldview: a study of Saami shamanism from an historical point of view.” *Shaman* 13(1–2) (2005), 29–40.
- Granqvist, Karin. 2004. *Samerna, staten och rätten i Torne lappmark under 1600-talet: makt, diskurs och representation*. Umeå: Umeå universitet, 2004.

---

⁸ För en översikt av de viktigaste skriftliga källorna, deras proveniens och inbördes förhållanden, se Rydving 1995.

- Gyllenkrok, Axel & Anders Jeffner. 1976. "Theological and ideological studies." I *Faculty of Theology at Uppsala University*, ed. by Helmer Ringgren, 119–129. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hammond, Hans. 1787. *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse*, [...]. Kiøbenhavn: Gyldendals Forlag.
- Johnsen, Tore. 2022. *Sámi Nature-Centered Christianity in the European Arctic: Indigenous Theology beyond Hierarchical Worldmaking*. Lanham: Lexington Books.
- Klein, Andreas. 2023. *Early Modern Knowledge about the Sámi: A History of Johannes Schefferus' Lapponia (1673)*. Hannover: Wehrhahn Verlag.
- León-Portilla, Miguel. 2017 (1956). *La filosofía náhuatl estudiada en sus fuentes*. Ciudad de México: UNAM, Instituto de investigaciones históricas.
- Lindmark, Daniel. 2010. "När samerna ville använda trumman som kompass: om samiskt motstånd mot kolonisationen." *Saga och sed*, 2010, 95–104.
- Lundius, Nicolaus. 1905. "Descriptio Lapponiæ" [ca. 1675]. *Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv* 17(5) (1905), 5–41.
- Manker, Ernst. 1950. *Die lappische Zaubertrommel: eine ethnologische Monographie. 2. Die Trommel als Urkunde geistigen Lebens*. Stockholm: Thule, 1950.
- Nordlander, Johan. 1938. *Johan Graan: landshövding i Västerbotten 1653–1679*. Stockholm: Thule.
- Oskal, Nils. 1995. *Det rette, det gode og reinlykken*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Institutt for samfunnsvitenskap, Filosofiseksjonen, 1995.
- Rydving, Håkan. 2021 "Klassiske jødiske og islamske filosofier." I *Verdensfilosofier: førmoderne filosofi i India, Kina og Midtøsten*, av Knut A. Jacobsen, Roald E. Kristiansen & Håkan Rydving, 169–229. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rydving, Håkan. 1995. *Samisk religionshistoria: några källkritiska problem*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Rydving, Håkan. 2002. "Synliga och osynliga landskap: några samiska exempel." I *Ting og tekst*, red. av Else Mundal & Anne Ågotnes, 65–77. Bergen: Bryggen museum.
- Schefferus, Johannes. 1673. *Lapponia* [...]. Frankfurt: Christian Wolf.
- [Schefferus, Johannes & Nicolaus Lundius]. 1678. "Additions." I *Histoire de la Laponie* [...], de Jean Scheffer, 358–408. Paris: La veuve Olivier de Varennes.
- Skanke, Hans. 1943a. "Epitomes historiæ missionis lapponicæ. Pars prima anlangende de nordiske Lappers hedendom og superstitioner." [1728–31]. I *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter*, red. ved Ole Solberg, 179–224. Oslo: Etnografisk museum.
- Skanke, Hans. 1943b. "Thomas v. Westens undersøkelser til runeboomens forklaring." [1728–31]. I *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter*, red. ved Ole Solberg, 225–244. Oslo: Etnografisk museum.
- Wilkinson, Eric. 2023. "Recovering classical Indigenous philosophy". *Dialogue* 62 (2023), 503–512. <https://doi.org/10.1017/S0012217323000148>.

Biografi

Håkan Rydving är professor emeritus i religionshistoria vid Universitetet i Bergen.